

Het privilege van Staveren bij de Sonttol in Denemarken nader onderzocht door Mogens Jensen

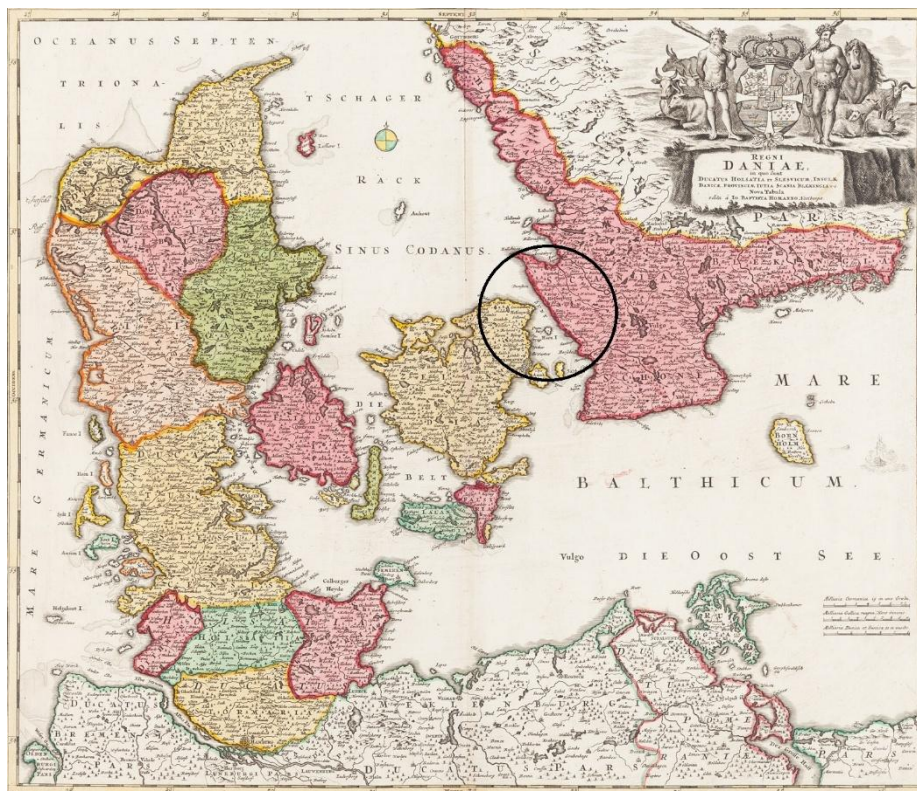
(gepubliceerd in 't Stavers Krantsie maart 2026)

De studiegroep Oud Staveren ontving kort geleden van dhr. Siem van der Woude de resultaten van een studie van de Deense onderzoeker en specialist in het openbaar maken van de bekende Sonttolregisters: Mogens Jensen. Dit verhaal is binnenkort te vinden op onze website, maar nu al te lezen in 't Stavers Krantsie vanwege een onverwachte gevolgtrekking die zich tijdens het onderzoek openbaarde.

Siem van der Woude was sinds het begin van dit project in Nederland bij dit project betrokken en gaf enkele jaren geleden een presentatie hierover in 't Ponthús.

Het onderzoek

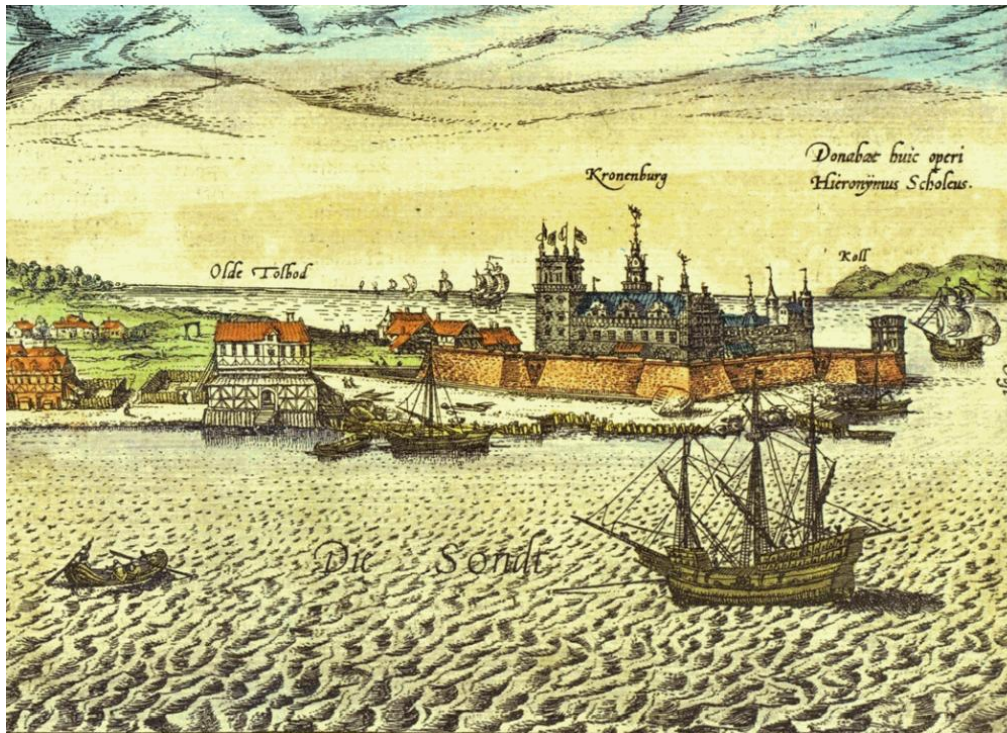
Het was een oud verhaal dat ten tijde van de Republiek als waarheid werd aangenomen: Schippers uit Staveren zouden volgens een privilege, dat al uit de Middeleeuwen stamde, het recht hebben om bij passage door de Sont met voorrang behandeld te worden door de tolbeambten in Helsingør. Mogens Jensen deed onderzoek naar de herkomst en historische geldigheid van dit vermeende voorrecht. De centrale vraag is, waarom de Deense koning Christiaan IV in 1619, en opnieuw in 1642, expliciet beval dat schepen uit Staveren bij de inklaring en inspectie voorrang moesten krijgen boven alle andere schepen, en waarop deze voorrang berustte.

Het grondgebied van Denemarken in 1720 met de Sont in de cirkel

De aanleiding tot het eerste koninklijke bevel lag in een brief van het stadsbestuur van Staveren van mei 1619, waarin de stad de koning verzocht haar oude rechten te respecteren, ondanks een nieuw ingevoerde inspectieregeling. In die brief verwees men naar een privilege uit 1326, verleend door koning Waldemar III, dat volgens het stadsbestuur de Staverse schepen recht gaf op voorrang bij de Sonttol. Christiaan IV aanvaardde dit argument en bevestigde schriftelijk het voorrecht. Uit Jensen's brononderzoek blijkt echter dat er in het privilege van 1326 geen sprake was van enige

tolvoorrang. Het document behoort tot een reeks algemene privileges die Waldemar III verleende aan verschillende Nederlandse steden (zoals Kampen en Harderwijk) om hun deelname aan de markt van Skåne te bevorderen en de Hanze te verzwakken. Deze privileges gaven vrijstelling van bepaalde rechten en bescherming van goederen, maar stelden geen stad boven een andere. Dat Staveren zich drie eeuwen later op dit privilege beriep, toont volgens Jensen aan hoe laatmiddeleeuwse documenten in de vroegmoderne tijd strategisch werden geherinterpreteerd om politieke of economische doelen te dienen.

De Sont met het slot Kronenburg

Leidsch laken tot een geschenck aan den Koning van Denemarken

Hoewel de feitelijke inhoud van het privilege geen voorrang bevestigt, erkende Christiaan IV het verzoek van Staveren zonder kritiek. Mogelijk speelde hierbij de persoonlijke relatie tussen de koning en Stavense schippers een rol: kort voor het koninklijk bevel had een schipper uit Staveren, Wibrandt Anches, een groot schip aan de koning verkocht, en enkele jaren later werden Stavense schepen zelfs door de Deense kroon ingezet voor walvisvangst bij Spitsbergen. De koning lijkt dus bekend te zijn geweest met Staveren als maritieme gemeenschap.

Het feitelijke bestaan van de voorrang is volgens Jensen moeilijk te bewijzen. Analyse van de toljournalen van 1619 toont dat schepen uit Staveren slechts zelden als eerste in de registers voorkomen; op de meeste dagen werden zij pas na andere steden ingeschreven. Dit wijst erop dat het koninklijke bevel niet altijd in de praktijk werd gebracht. Jensen suggereert echter dat er mogelijk een onderscheid bestond tussen de volgorde van registratie en de feitelijke afhandeling: Stavense schepen konden bij de inklaring prioriteit hebben gekregen, ook al werden ze in de administratieve volgorde later genoteerd. Dit zou overeenkomen met de Ordinans om Toldens Oppebørsel uit 1632, waarin een dergelijke werkwijze wordt beschreven.

De voorrang van Staveren ging gepaard met een traditionele tegenprestatie: de jaarlijkse schenking van een rol laken aan de schoolkinderen van Helsingør, de plaats waar de Sonttol werd geheven. Dit gebruik, dat nog in 1755 wordt vermeld, duidt volgens Jensen op een institutionalisering van wederkerige gunsten tussen steden en tolbeambten,

vergelijkbaar met geschenken die andere Nederlandse steden, zoals Kampen, in eerdere eeuwen aan Deense functionarissen schonken.

Mythe of niet

Eén van de Staverse grootschippes in de Sonttolregisters

Het privilege van Staveren kreeg in latere eeuwen een bijna mythische status. De Friese historicus Pierius Winsemius verklaarde in 1644 dat Staveren voorrang had omdat haar schepen als eersten de Sont zouden zijn gepasseerd – de zogenaamde “eerste doorvaart”. Deze verklaring werd in latere kronieken herhaald, soms zelfs teruggeplaatst in de Vikingtijd. Jensen toont overtuigend aan dat deze “eerste doorvaart” geen basis heeft in primaire bronnen en daarom als een constructie moet worden beschouwd die de stedelijke identiteit van Staveren moest versterken. De mythe functioneerde als een vorm van historische legitimering van een feitelijk onduidelijk privilege.

Een extra complicatie ontstaat doordat ook Enkhuizen in 1621 door Christiaan IV werd erkend als stad met voorrang bij tolheffing. Daarmee bestonden er twee tegenstrijdige koninklijke bevelen. Uit een boedelbeschrijving van 1635 blijkt bovendien dat tolbeambten geschenken ontvingen van zowel Staverse als Enkhuizer schippers, wat suggereert dat zij de rivaliteit tussen beide steden financieel uitbuiten.

De vergelijking met andere steden, met name Harderwijk, die volgens getuigen in de jaren 1530 een soortgelijke bevoorrechte positie in de Sont zou hebben gehad, wijst erop dat dergelijke privileges niet uniek waren en mogelijk tijdelijk of gekocht konden worden in perioden van politieke instabiliteit. Jensen acht het aannemelijk dat Staveren zijn voorrang in de loop van de 16e eeuw verwierf, wellicht onder koning Frederik II, toen Nederlandse steden via leningen en giften nauwe banden met de Deense kroon onderhielden.

Conclusie

Jensen eindigt met deze conclusie: ondanks uitvoerig bronnenonderzoek kan niet worden vastgesteld wanneer, waarom of hoe Staveren zijn voorrang in de Sont verwierf. Geen enkel privilege vermeldt het expliciet en de toljournalen ondersteunen het slechts ten dele. Het is evenmin duidelijk hoelang de regeling heeft gegolden. De erkenning door Christiaan IV in 1619 en 1642 staat echter vast, wat suggereert dat het privilege — echt of vermeend — op dat moment door de Deense regering als bestaand en legitiem werd beschouwd. Jensens analyse illustreert ten slotte hoe vroegmoderne steden hun economische tradities historisch rationaliseerden: middeleeuwse privileges werden hergebruikt als politieke instrumenten, terwijl koningen als Christiaan IV pragmatisch omgingen met zulke claims om handelsbetrekkingen met Nederlandse steden te bevorderen. De casus Staveren toont daarmee de wisselwerking tussen lokale identiteit, economische belangen en vorstelijke politiek in het vroegmoderne Noord-Europa.

De gebruikte afbeeldingen zijn te vinden op de website van Tresoar. De kaart met de Sont in de cirkel dateert van 1720 en is gemaakt door Johan Baptist Lohmann.

De doorvaart van de Sont meteen konvooi schepen uit Amsterdam

Over Mogens Jensen en de Sonttolregisters

Mogens Jensen woont in Denemarken in Billund in de buurt van Legoland. Hij is theoloog en emeritus-deken van de Evangelisch Lutherse Kerk van Denemarken. Door stamboomonderzoek ontdekte hij dat diverse voorouders betrokken waren bij de Sonttol die tot 1857 in Helsingør werd geheven voor alle schepen die de Sont wilden passeren. De 'omzet' van deze tol werd vastgelegd in de Sonttolregisters (1496-1857).

In de jaren 2009-2019 voerde Tresoar met hulp van een groep vrijwilligers de inhoud van deze registers in, zodat ze nu op de website www.soundtoll.nl zijn te raadplegen. Mogens Jensen was bij dat project de zeer waardevolle deskundige ter plekke.

Studiegroep Oud Staveren